

شورای سیاستگذاری حوزه های علمیه خواهران

مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران

معاونت پژوهش

استان: سمنان، شهر: سمنان، مدرسه علمیه تخصصی فاطمه الزهرا علیها السلام

عنوان

جایگاه و آثار مدارا در سبک زندگی اسلامی از منظر آیات و روایات

استاد راهنما

دکتر روح اله محمدی

نگارنده

شکوفه واحدی

سال تدوین

۱۴۰۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تحمیدیه:

سپاس خدایی را که زیبایی های آفرینش را بر ما برگزید، پاکترین روزی ها را بر ما نازل فرمود.

برتری مان بخشید به مالکیت بر همه موجودات، چنان که جمیع خلق به قدرت او گردن به امر ما نهند و به نیروی او سر بر فرمان ما ساینند.

سپاس خدای را که در حاجت آوردن به سوی غیر را بر ما بست و احتیاج مان را فقط به سوی خود گشود، چگونه و چه هنگام شکرش را بجا خواهیم آورد؟

نه ، هرگز نمی توانیم از عهده این شکر بر آییم.

تقدیم به:

مولای متقیان امیرالمومنین علی علیه السلام و سرور زنان عالم دردانه هستی صدیقه کبری، فاطمه زهرا سلام الله علیها که تبلور بهترین و کاملترین زوج در دو عالم و همسفران بهشتی هستند.

تقدیر و تشکر:

بر اساس روایتی از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) که می‌فرمایند: «لَا يَشْكُرُ اللَّهُ مَنْ لَا يَشْكُرُ النَّاسَ». شکر خدا را بجا نیاورده است، آنکس که از مردم (در قبال خدماتش) تشکر نکند.» برخود لازم دانستم از تمامی اساتیدی که در مدت تحصیل برای تعالی و رشد علمی و معنوی اینجانب زحمت کشیده اند، خصوصا از استاد راهنمای ارجمند جناب آقای روح اله محمدی و همه کسانی که مرا در این پژوهش یاری کرده اند تقدیر و تشکر نموده و از خداوند متعال برای آنان سلامتی و طول عمر با عزت خواهانم.

چکیده

مدارا از جمله مفاهیم بنیادین در اخلاق اسلامی است که نقش تعیین کننده ای در سامان دهی روابط انسانی و شکل گیری سبک زندگی مبتنی بر آموزه های دینی دارد. تبیین جایگاه این مفهوم در منابع اسلامی و شناسایی ابعاد تأثیر گذاری آن بر حیات فردی، خانوادگی و اجتماعی، مسئله اصلی پژوهش حاضر را تشکیل می دهد. در این تحقیق، مفهوم مدارا از منظر لغوی و اصطلاحی بررسی شده و جایگاه آن در قرآن کریم و روایات معصومین(ع) مورد تحلیل قرار گرفته است. آیاتی که مدارا را به عنوان دستور الهی، استراتژی برخورد با جاهلان، روش پیامبران در دعوت و شاخص بندگان رحمان معرفی می کنند، همراه با روایاتی که مدارا را کلید حکمت، محور مدیریت خانواده، اساس رهبری اجتماعی و الگوی عملی ائمه اطهار(ع) دانسته و آن را از تساهل مذموم متمایز می سازد، این پژوهش کانون توجه بوده است. همچنین آثار مدارا در سه ساحت فردی، خانوادگی و اجتماعی با استناد به منابع دینی شناسایی و تبیین شده است. یافته های پژوهش نشان می دهد مدارا در سبک زندگی اسلامی، آرامش روانی، رشد اخلاقی و خویشتنداری را در سطح فردی به ارمغان می آورد، در خانواده موجب تحکیم پیوند همسران، کاهش تعارضات و الگو سازی برای فرزندان می گردد و در عرصه اجتماعی زمینه ساز گسترش محبت، پیشگیری از خشونت، تقویت همزیستی فرهنگی و تحکیم وحدت امت اسلامی است.

کلیدواژگان: مدارا، سبک زندگی اسلامی، قرآن، روایات، آثار فردی، آثار خانوادگی، آثار اجتماعی

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۱	فصل اول: مباحث مقدماتی
۲	گفتار نخست: کلیات تحقیق
۲	۱- طرح مساله و تبیین موضوع
۴	۲- اهمیت و ضرورت تحقیق
۶	۳- اهداف تحقیق
۷	۴- سوالات تحقیق
۷	۴-۱ سوال اصلی
۷	۴-۲ سوالات فرعی
۸	۵- فرضیه های پژوهش:
۹	۶- روش پژوهش:
۹	۷- نوع تحقیق:
۱۰	۸- پیشینه تحقیق
۱۳	گفتار دوم: مفهوم شناسی
۱۴	۱- مدارا در لغت و اصطلاح
۱۴	الف) مدارا در لغت
۱۴	ب) مدارا در اصطلاح
۱۵	۲- رابطه مفهومی مدارا با مفاهیم مشابه
۱۶	۱) مدارا و رفق
۱۷	۲) مدارا و حلم
۱۸	۳) مدارا و عفو
۱۹	۴) مدارا و تساهل و تسامح
۱۹	۳- سبک زندگی در لغت و اصطلاح
۲۲	۴- مفاهیم مرتبط با سبک زندگی
۲۲	هویت اسلامی
۲۲	تمدن اسلامی
۲۲	فرهنگ
۲۴	حیات طیبه
۲۶	۵- اهمیت مدارا در سبک زندگی از منظر آیات و روایات
۲۹	فصل دوم: جایگاه مدارا در سبک زندگی اسلامی از منظر قرآن و روایات
۳۰	۱-۲. گفتار اول: جایگاه مدارا در سبک زندگی اسلامی از منظر قرآن
۳۰	۱-۱-۲. مدارا به مثابه یک دستور الهی و ارزش دینی

- ۲-۱-۲. مدارا به عنوان یک استراتژی حکیمانه در برخورد با جاهلان. ۳۳
- ۲_۱_۳. مدارا در سیره و روش پیامبران (مدارای تبلیغی). ۳۶
- ۲-۱-۳-۱. نقش «قول لین» در دعوت. ۳۷
- ۲-۱-۴. صبر و مدارا در سیره حضرت ابراهیم (ع) در مواجهه با بت پرستان. ۳۸
- ۳_۱_۵. مدارا به عنوان شاخص بندگان رحمان. ۴۰
- ۲-۱-۶. مرزها و محدوده‌های مدارا: تمایز مدارا از تساهل مذموم. ۴۴
- ۲-۲ گفتار دوم: جایگاه مدارا در سبک زندگی اسلامی از منظر روایات معصومین (ع).** ۴۶
- ۲-۲-۱. مدارا، کلید حکمت و عقلانیت. ۴۷
- ۲-۲-۲-۱. روایت امام علی (ع) و تحلیل آن. ۴۹
- ۲-۲-۲-۲. مدارا، محور مدیریت خانواده و تربیت فرزند. ۵۱
- ۲-۲-۲-۴. مدارا با زنان؛ محور اخلاق نبوی. ۵۳
- ۲-۲-۳. مدارا و رهبری اجتماعی. ۵۴
- ۲-۲-۳-۱. توصیه امام علی (ع) به مالک اشتر درباره رفق و مدارا. ۵۵
- ۲-۲-۳-۲. مبنای اخلاقی و سیاسی امام (ع): حکومت برای مردم، نه بر مردم. ۵۶
- ۲-۲-۳-۳. مدارا؛ اساس رهبری و مدیریت جامعه. ۵۷
- ۲-۲-۴. مدارا در سیره عملی معصومین (ع). ۵۸
- ۲-۲-۴-۱. مدارای پیامبر (ص) با اهل کتاب و منافقان. ۵۸
- ۲-۲-۴-۲. مدارای امام حسن (ع) برای حفظ کیان اسلام. ۶۲
- ۲-۲-۴-۳. برخوردهای مدارا جویانه امام سجاد (ع) در قبال حکومت اموی. ۶۴
- گفتار سوم: جایگاه و نقش مدارا بر شکل گیری سبک زندگی اخلاقی، تربیتی، اجتماعی از منظر قرآن و روایات**
- ۲-۳-۱. نقش مدارا در سبک زندگی اخلاقی. ۶۷
- ۲-۳-۱-۱. مدارا به عنوان بستر شکوفایی فضائل اخلاقی: حلم، عفو، تواضع و گذشت. ۶۸
- ۲-۳-۱-۲. مدارا و بستر شکل‌گیری فضیلت حلم. ۶۸
- ۲-۳-۱-۳. مدارا و تحقق عفو و گذشت. ۶۹
- ۲-۳-۱-۳-۲. مدارا و تجلی تواضع در رفتار اخلاقی. ۷۰
- ۲-۳-۲. مدارا به عنوان مانعی در برابر رذائل اخلاقی: غضب، عجب، کبر و خودرأیی. ۷۱
- ۲-۳-۲-۱. مدارا و مهار رذیله غضب. ۷۱
- ۲-۳-۱-۲. مدارا و جلوگیری از عجب. ۷۲
- ۲-۳-۱-۳. مدارا و مقابله با کبر. ۷۲
- ۲-۳-۱-۴. مدارا و مهار خودرأیی. ۷۳
- ۲-۳-۲. نقش مدارا در سبک زندگی تربیتی. ۷۴
- ۲-۳-۲-۱. ایجاد فضای امن روانی برای رشد متربی (فرزند، شاگرد). ۷۴
- ۲-۳-۲-۲. جایگزینی روش "تذکر لطیف" به جای "تحقیر و توبیخ". ۷۷
- ۲-۳-۲-۳. تربیت نسلی صبور، فهمیده و دارای مهارت ارتباطی مؤثر. ۸۰
- ۲-۳-۳. نقش مدارا در سبک زندگی اجتماعی. ۸۳

۹۳ فصل سوم: آثار مدارا در سبک زندگی از منظر قرآن و روایات
۹۴ ۳-۱. گفتار اول: آثار مدارا در سبک زندگی فردی از منظر قرآن و روایات
۹۵ ۳-۱-۱. آرامش و سلامت روان
۹۹ ۳-۱-۲. رشد اخلاقی و معنوی
۱۰۱ ۳-۱-۲_۲_۲ افزایش آستانه تحمل و خویشتن داری
۱۰۴ ۳-۱-۴. اصلاح رفتار و تربیت نفس
۱۰۶ ۳-۱-۵. افزایش عزت و محبوبیت فرد در اجتماع
۱۰۸ ۳-۱-۶. جلب رضایت و خشنودی خداوند
۱۱۰ ۳-۲. گفتار دوم: آثار مدارا در سبک زندگی خانوادگی از منظر قرآن و روایات
۱۱۱ ۳-۲-۱. تحکیم پیوند میان همسران
۱۱۵ ۳-۲-۳. الگوسازی رفتاری برای فرزندان
۱۱۸ ۳-۲-۴. حفظ کرامت و امنیت روانی اعضای خانواده
۱۲۰ ۳-۲-۵. افزایش رضایت زناشویی و آرامش خانوادگی
۱۲۳ ۳-۳. گفتار سوم: آثار مدارا در سبک زندگی اجتماعی از منظر قرآن و روایات
۱۲۳ ۳-۳-۱. گسترش محبت و انس اجتماعی
۱۲۵ ۳-۳-۲. پیشگیری از نزاع و خشونت‌های اجتماعی
۱۲۷ ۳-۳-۳. تقویت روحیه همزیستی و تحمل فرهنگی
۱۳۰ ۳-۳-۴. افزایش مقبولیت اجتماعی افراد
۱۳۲ ۳-۳-۵. کمک به توسعه فرهنگ دینی و گسترش دعوت اسلامی
۱۳۴ ۳-۳-۶. تقویت وحدت و انسجام اسلامی (اخوت دینی)

مقدمه

دین مبین اسلام به عنوان کامل ترین برنامه الهی، صرفاً به بیان احکام فردی و مناسک عبادی بسنده نکرده، بلکه سبکی جامع برای زندگی ارائه می دهد که تمام ابعاد حیات بشری را در بر می گیرد. در این سبک زندگی، اخلاق نقش بنیادین ایفا می کند و فضایی چون مدارا به عنوان روح حاکم بر روابط انسانی جلوه گر می شوند. مدارا به معنای نرم خویی، گذشت و رفتار مبتنی بر حکمت در مواجهه با دیگران، جایگاهی محوری در آموزه های اسلامی دارد. این مفهوم نه یک توصیه اخلاقی ساده، که استراتژی عقلانی و ارزشی برای مدیریت روابط در تمام سطوح فردی، خانوادگی و اجتماعی است. قرآن کریم و روایات معصومین (ع) با تأکید فراوان بر این خصلت، آن را از صفات بارز پیامبران و بندگان خاص خداوند معرفی کرده اند. پرداختن به موضوع مدارا در عصر کنونی که جوامع بشری با چالش هایی چون افراط گرایی، خشونت و گسست اجتماعی مواجه اند، ضرورتی انکارناپذیر است. از سوی دیگر، برخی برداشت های ناصواب از متون دینی، ضرورت پژوهش بنیادین برای روشن سازی جایگاه واقعی مدارا در اسلام را دوچندان می کند. با وجود تأکید منابع دینی، تاکنون تحقیق جامعی که به تحلیل نظام مند آثار مدارا در سبک زندگی اسلامی در ابعاد سه گانه فردی، خانوادگی و اجتماعی پردازد، کمتر صورت گرفته است. پژوهش حاضر با هدف تبیین جایگاه و آثار مدارا در سبک زندگی اسلامی با تکیه بر آیات قرآن و روایات اهل بیت (ع) سامان یافته است. این تحقیق از نوع توسعه ای و با روش توصیفی-تحلیلی و با بهره گیری از منابع کتابخانه ای انجام شده است. ساختار پایان نامه شامل سه فصل اصلی است: فصل دوم به بررسی جایگاه مدارا در سبک زندگی اسلامی اختصاص دارد و فصل سوم در سه گفتار مجزا، آثار مدارا را در حوزه های فردی، خانوادگی و اجتماعی تحلیل می کند. امید است این پژوهش گامی در جهت شناخت دقیق تر آموزه های اخلاقی اسلام و ترویج سبک زندگی مبتنی بر رحمت و همزیستی مسالمت آمیز باشد.

این آیه به صراحت بیان می‌دارد که لیت و نرمش پیامبر(ص)، عاملی کلیدی در حفظ انسجام پیرامون ایشان و مانع از پراکندگی آنان بود. «انفضاض» (پراکنده شدن) تنها به معنای جدایی فیزیکی نیست، بلکه به معنای دوری از دعوت و عدم اقبال به فرهنگ دینی است. مدارا، چسب اجتماعی است که مردم را گرد محور دین نگه می‌دارد. یک پژوهش تحلیلی با تمرکز بر این آیه نتیجه می‌گیرد که "رفتار مداراگرایانه پیامبر(ص)، یک استراتژی ارتباطی-تبلیغی هوشمندانه بود که زمینه را برای پذیرش محتوای وحیانی فراهم می‌ساخت.^۱

خداوند در توصیف رسول اکرم(ص) می‌فرماید: «وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ»^۲

این «خلق عظیم» که مدارا سهم بزرگی در آن داشت، خود بزرگ‌ترین پیام و موثرترین دعوت برای مردم بود. سیره عملی پیامبر(ص) در برخورد با مشرکان، منافقان و حتی کسانی که به ایشان جسارت می‌کردند، سرشار از عفو، حلم و مدارا بود. این منش، چنان تأثیر ژرفی بر دلها می‌نهاد که خود به تنهایی افراد بسیاری را به سوی اسلام جذب می‌کرد.

حضرت علی(ع) در وصف ایشان می‌فرماید: «[پیامبر] با مردم به زبان فطرتشان سخن می‌گفت»^۳

همچنین پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید:

«إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ»^۴

همانا من برای به کمال رساندن فضایل اخلاقی برانگیخته شدم.

^۱ - سعیدی مهر، محمد، قاضیزاده، علیرضا، زمانی، محسن. (۱۳۹۸). تحلیل آیه «فبما رحمة من الله لنت لهم» و دلالت‌های آن در

سبک رهبری و مدیریت پیامبر(ص). مدیریت اسلامی، ۲۷(۲)، ۶-۴۷

^۲ - قلم، آیه ۴

^۳ - تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد.. غرر الحکم و درر الکلم. ص ۸۲، قم: دار الکتب الاسلامی، (۱۴۱۰ ق)

^۴ - مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، ج ۶۸، ص ۳۸۲، دار إحياء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۳ ق.

این روایات نشان می‌دهد که اخلاق، به‌ویژه مدارا و حسن خلق، ابزار اصلی دعوت اسلامی است و رفتار مداراجویانه، زمینه پذیرش فرهنگ دینی را در جامعه فراهم می‌سازد. از این رو، مدارا نقشی بنیادین در توسعه فرهنگ دینی و گسترش دعوت اسلامی ایفا می‌کند؛ نقشی که بدون آن، دعوت دینی به‌جای جذب، به دفع و مقاومت اجتماعی خواهد انجامید.

۳-۳-۶. تقویت وحدت و انسجام اسلامی (اخوت دینی)

از مهم‌ترین آثار اجتماعی مدارا در سبک زندگی اسلامی، تقویت وحدت و انسجام اسلامی و تحکیم اخوت دینی میان مسلمانان است. جامعه اسلامی بر پایه پیوند ایمانی شکل می‌گیرد و استمرار این پیوند، در گرو رفتارهای مداراجویانه، گذشت، حلم و پرهیز از تندى و خشونت در روابط درون‌دینی است. آموزه‌های قرآن کریم و روایات اهل بیت علیهم‌السلام، مدارا را عامل اساسی حفظ همبستگی امت اسلامی و جلوگیری از تفرقه و گسست اجتماعی معرفی کرده‌اند.

مدارا نقشی تعیین‌کننده در تحکیم پایه‌های وحدت، تقویت انسجام درونی امت اسلامی و زنده‌نگه‌داشتن عُرْوَةُ وَثَقَاءِ اخوت دینی دارد. در جامعه‌ای که اعضای آن ممکن است در سلیقه‌ها، دیدگاه‌های اجتهادی، قومیت‌ها و مشرب‌های فکری متفاوت باشند، مدارا تنها عاملی است که می‌تواند این کثرت را در ذیل وحدت هدفمند امت اسلام حفظ کند و از تبدیل تفاوت‌های مشروع به تفرقه‌های مخرب جلوگیری نماید

قرآن کریم در بیان اصل بنیادین اخوت دینی می‌فرماید:

قرآن کریم با صراحت، مسلمانان را از تفرقه و تشتت نهی کرده و آنان را به اجتماع و وحدت فرا می‌خواند:

«وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا»^۱

^۱ - آل عمران، آیه ۱۰۳

«حبل الله» می‌تواند قرآن، دین یا ولایت الهی باشد، ولی عمل به محتوای آن مستلزم رفتار عینی مبتنی بر تعالیم اسلامی از جمله مداراست. آیه دیگر می‌فرماید: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (بی‌گمان مؤمنان برادر یکدیگرند؛ پس میان برادرانتان صلح و سازش برقرار کنید).

این اخوت، یک واقعیت اعتباری و حقوقی است که نیاز به محافظت و تقویت عملی دارد. مدارا با برادر دینی، یعنی تحمل اشتباهات او، چشم‌پوشی از برخی حقوق شخصی و نادیده گرفتن برخی تفاوت‌های سطحی در جهت حفظ این پیوند برادری.

پژوهشگران معتقدند^۱ تأکید قرآن بر اخوت، یک دستور جامعه‌ساز است و مدارا، مهم‌ترین مهارت برای اجرایی کردن این دستور در عرصه عمل اجتماعی محسوب می‌شود.^۲

روایات متعددی از معصومین(ع)، مدارا را داروی تفرقه و پاشنه آشیل وحدت معرفی می‌کنند. پیامبر اکرم(ص) فرمودند: «رَأْسُ الْعَقْلِ بَعْدَ الْإِيمَانِ بِاللَّهِ التَّوَدُّدُ إِلَى النَّاسِ»^۳.

تودد (ابراز دوستی و محبت) که از لوازم مداراست، عین خردمندی پس از ایمان شمرده شده است. جامع‌ای که اعضایش به یکدیگر مهر می‌ورزند، به راحتی دچار تفرقه نمی‌شود.

امام صادق(ع) نیز در بیان آثار اجتماعی برخی فضایل فرمودند: «... وَ أَمَّا الْحِلْمُ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ جَعَلَهُ سَبَبًا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ خَلْقِهِ فَمَنْ وَصَلَهُ وَصَلَهُ اللَّهُ وَ مَنْ قَطَعَهُ قَطَعَهُ اللَّهُ»^۴

حلم (که مدارا جلوه آن است)، سبب و پیونددهنده میان خلق و خالق معرفی شده است. قطع این پیوند (با تندخویی و خشونت) به معنای گسستن رابطه با خدا و در نهایت، گسستن پیوندهای اجتماعی است. تحلیل

۱- حجرات، آیه ۱۰

۲- حسینی زاده، سیدمحمد، آقاجانی، حسین. (۱۳۹۹). اخوت اسلامی در قرآن و سنت: مبانی، موانع و راهکارهای تقویت آن. مطالعات قرآن و حدیث، ۱۴(۱)، ۱۱۵-۱۳۸.

۳- کلینی، محمد بن یعقوب. الکافی. ج ۱، ص ۲۶، (۱۴۰۷ ق). تهران: دارالکتب الإسلامیه.

۴- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۳۸۳

این روایت نشان می‌دهد که "حلم و مدارا در نگاه امام صادق(ع)، یک سازه ارتباطی قدسی است که هم انسجام عمودی (با خدا) و هم انسجام افقی (با مردم) را تضمین می‌کند.^۱

این روایات نشان می‌دهد که مدارا و خوش رفتاری، پایه‌های انسجام امت اسلامی را استوار می‌سازد و جامعه ایمانی را از تفرقه، دشمنی و فرسایش درونی حفظ می‌کند. از این رو، تقویت وحدت و انسجام اسلامی را می‌توان از آثار بنیادین مدارا در سبک زندگی اجتماعی دانست؛ اثری که تحقق آن، شرط اساسی پایداری و بالندگی جامعه اسلامی به‌شمار می‌آید.

نتیجه‌گیری

با توجه به مباحث مطرح‌شده در این گفتار، روشن می‌شود که مدارا در سبک زندگی اسلامی، نقشی بنیادین در سامان‌دهی روابط اجتماعی و تحقق جامعه‌ای سالم، پویا و همدل ایفا می‌کند. آموزه‌های قرآن کریم و روایات اهل بیت علیهم‌السلام نشان دادند که رفق و نرمی در رفتار، زمینه‌ساز گسترش محبت و انس اجتماعی، پیشگیری از نزاع و خشونت‌های اجتماعی، تقویت روحیه همزیستی و تحمل فرهنگی، افزایش مقبولیت اجتماعی افراد، توسعه فرهنگ دینی و گسترش دعوت اسلامی، و در نهایت تحکیم وحدت و انسجام اسلامی است. مدارا، با مهار تعارض‌ها و کاهش تنش‌ها، روابط اجتماعی را از سطح تعاملات صرفاً رسمی به پیوندهای عاطفی و ایمانی ارتقا می‌دهد و سرمایه اجتماعی جامعه اسلامی را تقویت می‌کند. از این رو، می‌توان نتیجه گرفت که مدارا نه تنها یک فضیلت اخلاقی فردی، بلکه راهبردی کلان در تحقق سبک زندگی اجتماعی اسلامی و حفظ انسجام و پایداری امت اسلامی به‌شمار می‌آید.

^۱ - موسوی نژاد، سیدعلی، طالبی، محمدحسن. (۱۴۰۱). کارکردهای اجتماعی حلم در آموزه‌های امام صادق(ع) با تأکید بر تقویت انسجام. علوم حدیث، ۲۷(۱)، ۱۴۹-۱۶۸.
نهج‌البلاغه. (۱۳۷۹). ترجمه محمد دشتی. قم: نشر مشرقین.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف تبیین جایگاه و آثار مدارا در سبک زندگی اسلامی، بر پایه آیات قرآن کریم و روایات اهل‌بیت(ع)، سامان یافت. بررسی مفهومی نشان داد که مدارا در منطق اسلامی صرفاً یک توصیه اخلاقی فردی نیست، بلکه رویکردی عقلانی و هنجاری برای تنظیم روابط انسانی و مدیریت رفتار در ساحت‌های گوناگون زندگی به‌شمار می‌آید. تحلیل واژگانی و مفهومی این خصلت در متون دینی نیز بیانگر آن است که مدارا هم‌عرض تساهل منفعلانه یا سازش‌کاری بی‌ضابطه نیست، بلکه نرمی حکیمانه‌ای است که در چارچوب حق، کرامت انسانی و مصلحت اجتماعی تحقق می‌یابد.

یافته‌های پژوهش در بُعد فردی نشان داد که رفتار مداراتی نقشی اساسی در شکل‌گیری آرامش روانی، تعادل هیجانی، رشد اخلاقی و تعالی معنوی انسان ایفا می‌کند. آموزه‌های قرآنی و روایی با پیوند دادن حلم، رفق و خویش‌داری به ایمان و کمال انسانی، بر این نکته تأکید دارند که سلامت درونی و ثبات شخصیت، در گرو توانایی انسان در مدیریت واکنش‌ها و تعامل نرم‌خویانه با دیگران است. از این منظر، مدارا نه تنها مانع بروز رفتارهای پرخاشگرانه و افراطی می‌شود، بلکه بستری برای شکوفایی فضایل اخلاقی فراهم می‌آورد.

در ساحت خانواده، نتایج تحقیق نشان داد که مدارا یکی از بنیادی‌ترین عناصر تحکیم روابط همسران و ایجاد فضای امن عاطفی در خانواده است. بررسی آیات و روایات مرتبط با روابط خانوادگی حاکی از آن است که رفتار مبتنی بر رفق، گذشت و احترام متقابل، به کاهش تعارضات، افزایش رضایت زناشویی و شکل‌گیری الگوی تربیتی سالم برای فرزندان می‌انجامد. خانواده‌ای که در آن اصل مدارا حاکم باشد، از انسجام روانی بالاتری برخوردار است و می‌تواند نقش مؤثرتری در پرورش نسلی متعادل، مسئولیت‌پذیر و دارای مهارت‌های ارتباطی ایفا کند.

در بُعد اجتماعی نیز پژوهش نشان داد که مدارا به‌عنوان یک سرمایه اخلاقی و اجتماعی، نقشی تعیین‌کننده در گسترش محبت، پیشگیری از نزاع، تقویت همزیستی فرهنگی و افزایش مقبولیت اجتماعی افراد دارد. آموزه‌های اسلامی با تأکید بر دفع بدی با نیکی، گفت‌وگوی حکیمانه و پرهیز از خشونت، مدارا را راهبردی کارآمد برای حفظ انسجام اجتماعی و تقویت اخوت دینی معرفی می‌کنند. همچنین، تحلیل متون دینی بیانگر آن است که

رفتار مداراتی، زمینه‌ساز توسعه فرهنگ دینی و گسترش دعوت اسلامی به شیوه‌ای عقلانی و اثرگذار است؛ شیوه‌ای که با کرامت انسانی سازگار بوده و موجب نفوذ معنوی و ماندگاری پیام دین در جامعه می‌شود.

در مجموع، نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که مدارا در منظومه معارف اسلامی، عنصری هویت‌ساز در سبک زندگی دینی است که کارکردهای آن محدود به یک حوزه خاص نبوده و تمام ابعاد زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی را دربرمی‌گیرد. بازخوانی این اصل اخلاقی در شرایط کنونی جوامع انسانی، به‌ویژه در مواجهه با بحران‌های اخلاقی، خشونت‌های اجتماعی و گسست‌های فرهنگی، می‌تواند الگویی راهگشا برای اصلاح رفتارها و بازسازی روابط انسانی بر اساس تعالیم اصیل اسلامی فراهم آورد.

منابع

***قرآن کریم

- ۱) اریک، هاینز، حکمت اخلاقی جهانی، بی جا: انتشارات راتلج، ۲۰۰۱ م.
- ۲) آقاجمال خوانساری، محمد بن حسین، شرح غررالحکم، ج ۲، تهران: دانشگاه تهران.
- ۳) بروجردی، جامع الأحادیث الشیعۀ، ج ۱۵، مؤسسه اسماعیلیان، قم، ۱۴۱۳ ق.
- ۴) بیانات در دیدار جوانان استان خراسان شمالی، ۱۳۹۱/۷/۲۳.
- ۵) بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار عالمان و روحانیون تبریز، ۱۳۷۲/۵/۵.
- ۶) بی آزار شیرازی، شرحی بر نامه مالک اشتر، تهران: انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۸۴.
- ۷) پایگاه معاونت پژوهش حوزه های علمیه خواهران سراسر کشور، گلستان- نشست علمی « نقش مدارا در تحکیم روابط زوجین از دیدگاه آیات و روایات»، شناسه خبر: ۱۵۶۲۹، تاریخ ۱۴۰۳/۱۲/۱۹.
- ۸) جعفری، محمد تقی، شرح نهج البلاغه، ج ۲۵، تهران: مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری، ۱۳۸۴.
- ۹) _____، ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، جلد ۱۵، انتشارات فرهنگ اسلامی.
- ۱۰) جوادی آملی، عبدالله، تفسیر موضوعی قرآن کریم (جامعه در قرآن)، ج ۱۷، ج ۳، قم: اسراء، ۱۳۸۹.
- ۱۱) _____، زن در آینه جلال و جمال، قم: اسراء، ۱۳۸۴.
- ۱۲) چیت سازقمی، محمدجواد، گسست نسلی در ایران: افسانه یا واقعیت، ج ۱، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی: ۲۱-۴۳، ۱۳۸۳.
- ۱۳) حسینی زاده، سیدمحمد، آقاجانی، حسین، اخوت اسلامی در قرآن و سنت: مبانی، موانع و راهکارهای تقویت آن. مطالعات قرآن و حدیث، ۱۴(۱)، ۱۳۹۹.
- ۱۴) حسینی فایق، سبک زندگی، هویت و ارزش، فصلنامه پژوهش و سنجش، شماره ۱۴ و ۱۵ پاییز و زمستان، ۱۳۸۷.
- ۱۵) خانیکی، هادی، هویت در ایران: رویکرد سیاسی اجتماعی فرهنگی و ادبی به هویت و بحران در ایران، ج ۱، تهران: جهاد دانشگاهی، پژوهشکده علوم انسانی اجتماعی، ۱۳۸۳.
- ۱۶) خوانساری، محمد بن حسین، شرح غرر الحکم، ۱۳۶۰ ش، ج ۵، دانشگاه تهران.
- ۱۷) دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، چ اول، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۳.
- ۱۸) راضی آل یاسین، صلح امام حسن علیه السلام.
- ۱۹) سعیدی مهر، محمد، قاضیزاده، علیرضا، زمانی، محسن، تحلیل آیه «فبما رحمۀ من الله لنت لهم» و دلالتهای آن در سبک رهبری و مدیریت پیامبر(ص). مدیریت اسلامی، ۲۷(۲)، ۱۳۹۸.
- ۲۰) سید رضی، محمدبن حسین، نهج البلاغه، نامه ۵۳، حقیق صبحی صالح، دارالهجره، قم، ۱۴۱۴ ق.
- ۲۱) شهیدی، جعفر، زندگانی حضرت سجاد، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۲.
- ۲۲) صاحبی، محمدجواد، مناسبات دین و فرهنگ در جامعه ایران، ج ۱، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (طبع و نشر)، ۱۳۸۴.
- ۲۳) صدر الدین شیرازی، محمد بن ابراهیم، شرح اصول الکافی کلینی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ۱۳۶۶.

- (۲۴) طباطبایی، سید محمد حسین، تفسیر المیزان، ج ۱۲، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۹۸.
- (۲۵) طباطبایی، محمد حسین، مقدمه صحیفه سجادیه، انتشارات اسلامی، ۱۴۱۷ق.
- (۲۶) _____، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۷، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۷۴.
- (۲۷) طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، ج ۳، دفتر انتشارات الشریف الرضی، ۱۳۷۰.
- (۲۸) فلسفی، محمدتقی، شرح و تفسیر دعای مکارم الاخلاق، ج ۱، تهران، نشر فرهنگ اسلامی، بی تا.
- (۲۹) قرائتی، محسن، درسهایی از قرآن، بی تا، بی جا، ج ۱.
- (۳۰) قمی مشهدی، محمد بن محمدرضا، تفسیر کنز الدقائق، ج ۱۱، محقق: درگاهی، حسین، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. سازمان چاپ و انتشارات - تهران - ایران، ۱۳۶۶ هجری شمسی | ۱۴۱۱ هجری قمری | ۱۹۹۱ میلادی
- (۳۱) کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، محقق، مصحح، غفاری، علی اکبر، آخوندی، محمد، ج ۲، تهران، دار الکتب الإسلامیه، چ ۴، ۱۴۰۷ ق.
- (۳۲) مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحارالانوار، ج ۱۶، قم: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
- (۳۳) محمدی ری شهری، محمد، منتخب میزان الحکمه، دارالحديث، ۱۳۸۱، ج ۱.
- (۳۴) محمدی، روح اله، سبک زندگی در حوزه تعاملات اجتماعی از دیدگاه قرآن و حدیث (مبانی و اصول)، دانشگاه تهران، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، ۱۳۹۵.
- (۳۵) مصباح یزدی، محمد تقی، آسیب شناسی سبک زندگی اسلامی ایرانی، قم: معرفت، ۱۳۹۲، دوره ۲۲، شماره ۱۸۵.
- (۳۶) مطهری، مرتضی، سیری در سیره ائمه اطهار، تهران: صدرا، ۱۳۸۴.
- (۳۷) _____، نظام حقوق زن در اسلام، تهران، صدرا، ۱۳۸۲.
- (۳۸) _____، مجموعه آثار، ج ۲۵، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۶۸.
- (۳۹) مغنیه، محمدجواد، التفسیر المبین، قم: بنیاد بعثت، بی تا.
- (۴۰) مکارم شیرازی ناصر، پیام امام کاظم (ع)، بیروت: دارالاعلم، ۲۰۰۵م.
- (۴۱) _____، اخلاق در قرآن، ج ۲، مدرسه الإمام علی، قم، ۱۳۸۷.
- (۴۲) _____، پیام نهج البلاغه، ج ۴، قم: نسل جوان، ۱۳۸۵.
- (۴۳) موسوی نژاد، سیدعلی، طالبی، محمدحسن، کارکردهای اجتماعی حلم در آموزه‌های امام صادق (ع) با تأکید بر تقویت انسجام. علوم حدیث، ۲۷(۱)، ۱۴۰۱.
- (۴۴) مهدوی کنی، محمدسعید، «مفهوم سبک زندگی و گستره آن در علوم اجتماعی»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، سال اول، ش ۱، ۱۳۸۷.
- (۴۵) نجفی خمینی، محمد جواد، تفسیر آسان، ج ۶، چ اول، انتشارات اسلامی، تهران: ۱۳۹۸ق.
- (۴۶) نشریه هفته‌نامه پرتو، سال نهم، شماره ۴۰۸.
- (۴۷) نهج البلاغه، حکمت ۹۲، تصحیح صبحی صالح، ۱۴۱۴ق، دارالهجره، قم

- (١) ابن بابويه، محمد بن علي، من لا يحضره الفقيه، ج ٤، ص ٣٥٤، جامعه مدرسين حوزه علميه قم. دفتر انتشارات اسلامي - قم.
- (٢) ابن منظور، محمد بن مكرم، لسان العرب، ج ١٤، ج سوم، بيروت: دار صادر، ١٤١٤ ق.
- (٣) ابن ميثم، بحراني، شرح نهج البلاغه، ج ٦، تهران: نشر حبيب، بي تا.
- (٤) ابن هشام، عبدالملك بن هشام، السيرة النبوية، ج ٤، تحقيق مصطفى السقا و ديگران، قاهره: دار احياء الكتب العربية، ١٣٦٩.
- (٥) ابن ابى الحديد، شرح نهج البلاغه، ج ٢٠، دار احياء الكتب العربية، قاهره، ١٣٨٥ ق.
- (٦) ابن اثير، مبارك بن محمد، النهاية، ج ٢، قم: المكتبة العلمية، ١٣٦٧.
- (٧) ابن سعد، محمد بن سعد، الطبقات الكبرى، ج ١، بيروت: دار صادر، ١٤١٨ ق.
- (٨) ابن شعبه، حسن بن علي، تحف العقول عن آل الرسول صلى الله عليه و آله، قم: آل علي (عليه السلام)، ١٣٨٧.
- (٩) ابن شعبه، حسن بن علي، تحف العقول، قم: آل علي (عليه السلام)، ١٣٨٧.
- (١٠) ابن طاووس، علي بن موسى، اللهوف، قم: منشورات الرضى، بي تا.
- (١١) ابن عساکر، علي بن حسن، تاريخ دمشق، ج ١٠، قم: دارالفکر، ١٤١٥ ق.
- (١٢) ابن فارس، احمد بن فارس، مقاييس اللغة، ج ٣، قم: دارالفکر، ١٣٦٢.
- (١٣) ابن قتيبه، عبدالله بن مسلم، الامامة والسياسة، ج ٢، بيروت: دارالكتب العلمية، ١٤١٠ ق.
- (١٤) ابن كثير، اسماعيل بن عمر، البدايه و النهاية، ج ٣، بيروت: دارالفکر، ١٤١٦ ق.
- (١٥) ابن ميثم بحراني، شرح نهج البلاغه، ج ٥، بنياد پژوهش های اسلامي، مشهد ١٣٦٦.
- (١٦) ابن هشام، عبد الملك بن هشام، السيره النبويه، ج ١، قم: دارالمعرفه، ١٤١٠ ق.
- (١٧) احمدى ميانجى، على، مكاتيب الأئمة عليهم السلام، ج ٢، محقق: فرجى، مجتبى، قم: دار الحديث، ج اول، ١٤٢٦ ق.
- (١٨) آمدى، عبدالواحد، غرر الحكم و درر الكلم، ١٤٠٦ ق، ص ٤٥٨، دارالكتاب الإسلامى، قم.
- (١٩) تميمى آمدى، عبدالواحد بن محمد، غرر الحكم و درر الكلم، ج ٥، ص ٣٥٢، قم: دار الكتاب الإسلامى، ١٤١٠ ق.
- (٢٠) تميمى آمدى، عبدالواحد بن محمد، غرر الحكم و درر الكلم، قم: موسسه فرهنگى دارالحديث، ١٣٩٥.
- (٢١) حرّ عاملى، محمد بن حسن، وسائل الشيعة، ج ٢٠، باب ٨٢ من أبواب مقدمات النكاح، تحقيق عبدالرحيم ربانى شيرازى، قم: مؤسسه آل البيت، ١٤٠٩ ق.
- (٢٢) حسن، مصطفوى، التحقيق فى كلمات القرآن الكريم، تهران: نگاه ترجمه و نشر كتاب، ١٣٦٠، ج ٢.
- (٢٣) راغب اصفهانى، حسين بن محمد، المفردات فى غريب القرآن، تحقيق محمد سيدگيلانى، بيروت: دارالمعرفه، ١٤١٢ ق.
- (٢٤) زين الدين بن علي، شهيد ثانى، منيه المرید، قم: نشر اسلامى، ١٤٠٤ ق.
- (٢٥) سيوطى، عبدالرحمن بن ابى بكر، الدر المنثور، ج ٣، بيروت: دارالفکر، ١٤١٤ ق.
- (٢٦) شيخ طوسى، محمد بن حسن، التبيان فى تفسير القرآن، ج ٥، مقدمه: شيخ آقابزرگ تهرانى، تحقيق: احمد قصير عاملى، بيروت: دار احياء التراث العربى، بي تا.
- (٢٧) شيخ مفيد، محمد بن محمد، الارشاد، ج ٢، قم: المؤتمر العالمى لألفية الشيخ المفيد، كنگره شيخ مفيد، ١٤١٣ ق.

- (۲۸) طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، ج ۹، دار المعرفه، بیروت، ۱۴۱۵ق.
- _____ ، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۹، انتشارات ناصر خسرو، تهران، ۱۳۷۲.
- (۲۹) طبری، محمد بن جریر، تاریخ الامم والملوک، ج ۲، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۰۷ق.
- (۳۰) _____ ، جامع البیان، ج ۶، قم: دارالفکر، ۱۴۱۵ق.
- (۳۱) طریحی، فخرالدین بن محمد، مجمع البحرین، بیروت: دار و مکتبه الهلال، ۱۹۸۵م.
- (۳۲) _____ ، مجمع البحرین، ج ۱، چ سوم، تهران: کتابفروشی مرتضوی، ۱۴۱۶ق.
- (۳۳) طوسی، محمد بن حسن، الأمالی، ج اول، قم: دار الثقافه، ۱۴۱۴ق.
- (۳۴) عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر العیاشی، ج ۲، محقق و مصحح: هاشم رسولی محلاتی، چ اول، تهران: المطبعه العلمیه، ۱۳۸۰ق.
- (۳۵) غزالی، محمد بن محمد، احیاء علوم الدین، ج ۳، بیروت: دارالمعرفه، ۱۴۲۵ق.
- (۳۶) فخر رازی، محمد بن عمر، التفسیر الکبیر، ج ۲۵، قم: داراحیاء التراث العربی، ۱۴۲۰ق.
- (۳۷) _____ ، مفاتیح الغیب، ج ۹، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۰ق.
- (۳۸) _____ ، ج ۲۷، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۲۰ق.
- (۳۹) فیض کاشانی، الوافی، ج ۳، کتابخانه امیرالمؤمنین، اصفهان، ۱۴۰۶ق.
- (۴۰) فیض کاشانی، ملامحسن، محجّه البیضاء، تصحیح: علی اکبر غفاری، نشر الاسلامی، چ ۴، ۱۴۲۹ق.
- (۴۱) قشیری نیشابوری، مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، ج ۴، بیروت: دار احیاء التراث العربی، بی تا، ص ۲۰۰۴.
- (۴۲) کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۲، کتاب الإیمان و الکفر، باب الرفق، دار الکتب الإسلامیه، تهران، ۱۴۰۷ق.
- (۴۳) لیثی واسطی، علی، محقق: حسنی بیرجندی، حسین، قم: دار الحدیث، چ اول، ۱۳۷۶.
- (۴۴) مجلسی، محمد باقر، ج ۷۴، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۳ق.
- (۴۵) محمد بن جریر، طبری، تاریخ الرسل و الملوک، ج ۳، تهران: جهان، بی تا.
- (۴۶) محمد بن شاه مرتضی، فیض کاشانی، المحجّه البیضاء، ج ۳، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۱۶ق.
- (۴۷) مسعودی، علی بن حسین، مروج الذهب، ج ۳، قم: دارالهجره، ۱۴۰۹ق.
- (۴۸) مقاتل بن سلیمان، تفسیر مقاتل بن سلیمان، ج ۲، تحقیق: عبدالله محمود شحاته، چ اول، بیروت: دار احیاء التراث، ۱۴۲۳ق، ص ۸۱.
- (۴۹) نراقی، مهدی بن ابی ذر، جامع السعادات، ج ۱، قم: قائم آل محمد (عج)، ۱۳۸۸.
- (۵۰) نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل، ج ۱۳، ص ۱۴۲، مؤسسه آل البيت (علیهم السلام) لإحياء التراث - بیروت -
- (۵۱) نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی. قم: نشر مشرقین، ۱۳۷۹.
- (۵۲) واقدی، محمد بن عمر، المغازی، ج ۱، بیروت: مؤسسه الاعلمی، ۱۴۰۹ق.
- (۵۳) هاشمی خوئی حبیب الله، منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه، تهران، مکتبه الاسلامیه، ۱۴۰۰، ج ۳.